

Священик Володимир ЗЕЛІНСЬКИЙ

ПРО ЗАДУМ ОСОБИСТОСТІ
ТА СМЕРТНУ ГОДИНУ

Вперше мені довелося писати про Сергія Аверинцева, коли він ще був живий, але вже декілька місяців перебував у безпосередній близькості та тяжінні до смерті. Була надія, хоч і неміцна, що він ще залишиться з нами, що повернеться його голос, його слово, особливе тепло його думки. 21 лютого 2004 року його не стало.

Він помер на порозі старості. «Могучая евангельская старость», – як сказала Ахматова, – здавалося, була йому обіцяна, але не дана. Розанов називав старість «метафізичним віком». Закінчується робота цього світу і зав'язується нечутна «бесіда» з іншим. Той вік так і не прийшов, проте, як ми знаємо, все життя Аверинцева наче протікало у віці метафізичному. І все ж, незважаючи на значимість усього зробленого, здається, що «акме» цього життя так до кінця і не розкрилося, а лише почалося в останні роки. Життя пройшло, залишився певний Божий помисел про особистість (і він якось досягає слуху нашого серця), особистість настільки «об'ємна», що вона не вміщується лише в одне минуле. Минуле людини вступає в діалог з нами, ми стаємо його учасниками у теперішньому, а потім хтось після нас і в майбутньому. Ось про те, як фігура, життя, особистість Аверинцева вписується у майбутнє, як її відблиск торкається нас, мені хотілося б наразі сказати. Некрологи вже написані. Приношення чи пробудження нашої пам'яті ще не почалося.

I

За час свого довгого вмирання Аверинцев став близькою людиною, звичайно, не тільки авторові цих рядків. Не полишало відчуття, що смерть чи радше життя має свій таємний замисел, і до болю хотілося розгадати, який же саме. Але ось він помер, увійшов у досвід смерті, як висловився незапам'ятний о. Сергій

Желудков, і залишилося від цього відходу відчуття спокою і світла. Ніби прояснилося не тільки те, ким був Сергій Аверинцев (зробив, сказав, відкрив, здивував), а й те, яким він стане, що скаже, чим здивує у тій його обіцяній, втім, не здійсненій старості, яка ще якось відгукнеться у зрілості чи юності інших.

Хоча, це відчуття виникло задовго до його смерті. Років два тому, від'їжджаючи з патрологічної конференції у Відні, в якій мені випала честь брати участь разом з ним, він дав мені в дорогу свій переклад Євангелія від Луки. Я почав читати у потязі, прочитав від першого рядка до останнього, жодного разу не відірвавшись. Мовна достовірність цього тексту прикувала мене до себе. Жодного слова, яке б кольнуло мене своєю «неправдоподібністю», невірністю духу і букві євангельської Благої звістки. Я почав порівнювати. У грецький текст через брак знань я вирішив не заглядати (рівень Аверинцева, звісно, був такий, що нікому б і в голову не прийшло шукати у нього помилки). Я порівняв російський з російським. Синодальний переклад, як на нього не дивись, є і залишається великою подією нашої словесності, навіть якщо говорити тільки про історію нашої літератури. Однак ця подія не може стати законодавцем нашої релігійної мови від позаминулого століття до того дня, коли «времени больше не будет». Справа не в тому, що мова розвивається, тому що рух цей з нашої літургійної глибини можна і не помітити. Але розвиток мови також вловлює нові образи чи шляхи мислення, в тому числі, шляхи, які ведуть до Бога, кружляють навколо таємниці Бога у людині, і неможливо вказати їм раз і назавжди заданий, єдиний словесний напрям. При цьому нова мовна форма повинна виразити саме ту мову, якою володіє лише «сокровенный сердца человек», який живе не у сум'ятті політики, повсякденних турбот, крикливих новин і прочитаних у метро романах, а «в нетленной красоте кроткого и молчаливого духа» (див. 1 Пет. 3, 4). І ось ця краса привідкрилася в Аверинцевському Євангелії, що лунає «высоко и светло» (слова Жуковського) з тією достовірністю, з якою вічне зупиняється у тимчасовому.

Звичайно, перекладацька робота за всього її багатства (крім двох Євангелій, Книга Іова, Псалми, а також сирійські та грецькі Отці, Платон, Аристотель, Гессе, Brentano...) – це радше периферія на фоні того, що вмщує ім'я Аверинцева. Але коли мова йде про переклад священних текстів, тобто того Слова, яке

говорить нам про Бога і являє Його всередині нашого серця, тут потрібне щось більше, ніж добротне, настояне на давніх травах знання, більше, ніж талант, такт, чуйність, чуття відтінків слова, всього того, чого вдосталь було у Сергія Сергійовича, тут потрібна ще смиренність і краса духу. Бути посередником і применшуватись у цьому служінні. Служити «не нам, но имени Твоему», але так, щоб це служіння ставало б і служінням нашим, звершувалось у нас. Тільки з цими дарами можна було б наблизитися до розв'язання найскладнішої проблеми Російської Церкви – мови богослужіння.

Тут не місце говорити про неї. Проте багатьом – не мені одному – стало зрозуміло, що якщо комусь і належить торкатися її, то лише Аверинцеву. У кого ще – я прошу пробачення у тих, кого не знаю, – можна було б знайти це поєднання тезауруса історичної пам'яті та простоти віри, філігранної роботи зі словом і відчуття його невідкладної людині міси, незвичайної делікатності та найтоншого дару, невданого смирення та сміливості? Кому ще, як не йому, який володів абсолютним слухом щодо поезії та самого поета, вчителю риторики в античному первинному значенні цього слова, молитовнику про слова, який вмів літургійно ставитися до будь-якого слова, пристало б стати новим просвітителем росіян, якого чекає і не хоче прийняти, відкидає і в той же час нечутно кличе наша Церква? Хто ще міг відшукати ті слова, якими можна було б молитись і радіти, виразити ту вселюдську глибину душі, в якій один здатний зрозуміти іншого, не втративши відчуття своєї особистості? Зумів би знайти мову, до кінця «чесну перед Богом» і перед собою, що поділився мовною батьківщиною з тими, кого Бог сподобив бути його і нашими сучасниками?

Людини не стало серед нас, а задум про неї залишився.

2

«Культура Аверинцева», якщо ми подивимося на його книги, повсюди розкидані статті, виростала відразу з декількох джерел. Хто б зміг упізнати в молодому, але вже вченому філологу, який пише про давньогрецьку постику чи історичну рухливість категорії жанру, поета, що таїться від усіх і ревно складає гімни до Благовіщення? Якщо охопити поглядом усе написане ним, починаючи з перших статей і до останніх праць (хоча, напевно, знайдеться небагато людей, чий погляд може

це все ввібрати), то виникне відчуття розвитку, внутрішнього шляху, що мав свої етапи, свою особливу логіку душі. Гранично схематично (бо коротке поминальне слово не претендує на дослідження) цю логіку можна було б прокреслити як шлях від літературознавчої проблеми до самого автора, від людини-письменника – до людини сокровенної, скритої у Богові, від сокровенної людини – до Імені, у ній закладеному, що співає в ній, хоча зупинимося поки що на цьому місці.

У своїй передмові до книги «Поети» Аверинцев пише:

«Мне хотелось не столько сделать их «моими», сколько самому сделать себя – «их». чтобы подобное по старой максиме познавалось подобным; чтобы они сами были не только для моего рассудка, но и для моей эмоции интереснее, чем эмоция как таковая – для самой себя. Моей целью было – ввести мою субъективность в процессе познания, но с тем, чтобы она в этом процессе «умерла». Не мне судить о том, когда мне это хотя бы отчасти удавалось, а когда решительно не удавалось.

В одном я уверен: поэты, о которых я писал, не были для меня предлогом сказать нечто по поводу, но чем-то несравненно более интересным, нежели все, что я имею о них сказать».

Ми, читачі, готові рішуче відповісти: «решительно удалось». Проте авторові видніше. Напевно, щось залишилося за словом, що він чує, що мучить його, а не нас. Слова про невдачу – аж ніяк не літературний реверанс, а цілком нормальний творчий процес, коли за кожною заключною фразою відразу виростає гора недоговореного, ненародженого, того, що якось мислиться, дозріває, штовхається у замкнені двері нашого мовлення, але мовлення ще не готове це прийняти.

Аверинцев зумів зробити «своїми», «нашими», але також власне і «їхніми» таке зібрання найкращих творчих умів, що саме це вміння стало його багатством, подвигом, діянням – у найсуворішому церковному смислі – і врешті-решт стало його заповітом. Те, що він зробив, залишиться з нами. Однак з нами залишиться і те, ним невимовлене, що дозрівало і дозріло у ньому, та було обіране смертю.

Шукаю слово, але слова здаються занадто потертими, розмоченими, щоб передати ними це невимовлене. Мабуть, найточнішим і найвдалішим буде слово «мудрість», мудрість

у біблійському значенні, мудрість відстоюної, прозорої, глибинної простоти. «Могучая евангельская старость» є плодом мудрості. Останніми роками в Аверинцеві з'явилася нова інтонація, аж ніяк не повчальна, радше учнівська, інтонація людини, яка почала роздарювати себе, ділитися собою з іншими. Він багато виступав, був учасником численних конференцій, писав передмови до чужих книг, з його дивовижною здатністю відкриватись іншому здавався майстром і в публіцистиці. Те, що було неможливим у молодості – через мотиви вкрай банально-цензурні, виявилось згодом потрібним, своєчасним і вкрай бажаним у зрілості. До певної міри це мудре служіння часу та світові для людини рангу Аверинцева було частково жертвою, але жертвою, яка приносилася радісно, яка захоплювала його (і виявилась у підсумку «полной гибелью всерьез»). Багато хто мав і має що сказати, але в Аверинцевському слові розчинена особлива сила умиротворення, наділеного безмовною владою та міццю, того душевного світу, якого так катастрофічно не вистачало і не вистачає в російському житті. Коли читаєш його відгуки останніх років на ту чи іншу подію у світі, завжди подумки відзначаєш: точніше не скажеш. Ним схоплювалася не тільки суть справи, а й головна, потрібна інтонація. Згадую зараз статтю «Мы и наши иерархи – вчера и сегодня». Скільки про це вже було написано (на жаль і автором цих рядків), але з того, що залишилося не в піні, а в камені, мабуть, тільки його, Аверинцевське. Його правда та милосердя не витісняють одне одного, а збираються до купи, зливаються в єдине, і виникає щось органічне, справжнє. Статті про шлюб – якась ненав'язлива актуальна проповідь – , про майбутнє християнства в Європі, про європейський контекст російських суперечок, про Слово Боже і слово людське, про християнство у ХХ ст., про поезію Ольги Седакової, статті, супроводжувані молитовними віршами, що звучать у них, – це найостанніший за часом, зрілий Аверинцев, з яким так не хочеться, так важко розлучатися.

Мудрість Аверинцева, що якось висвітлилась у ньому, хоча так і не встигла виразитися повною мірою, була у вмінні – якщо говорити державінськими словами – «в сердечной простоте беседовать о Боге» і говорити істину, нехай і досить суворо, з доброю, світлою, трохи беззахисною усмішкою.

Останнє, особисте. Тому, хто пише ці рядки, вперше довелося зустрітися з Аверинцевим у Москві на початку сімдесятих (до нього – як сусід до сусіда завітав покійний Борис Шрагін, прихопивши і мене), але справжні взаємини і навіть щось схоже на дружбу, незважаючи на всю нерівність наших особистостей і масштабів, зав'язалися на двадцять років пізніше. Мені ніколи не забути наших прогулянок Римом на початку дев'яностих років. Особливо пам'ятаю ту набережну Тібру, де старі в'язи опускають гілля до самої води, створюючи над головою зелену галерею. Літнім вечером його образ виступав із зелених крон, а тихий голос, здавалося, лунав у гармонії з шелестом листя.

Наступного дня після цієї прогулянки ми були у соборі Святого Петра. Богослужіння не було, у той час храм належав туристам. Трішки поодаль від статуї першOVERХОВНОГО Апостола, раптом обірвавши оповідь про В'ячеслава Іванова, Аверинцев почав читати свою «Молитву про смертну годину». Голосом, який аж нітрохи не шелестів, твердим, ясним, сповідницьким, як про те, що неодмінно здійсниться, так і про те, до чого серце вже готове:

Когда Смерть посмеется надо мной
Как та, что смеется последней
И сустав обессилит за суставом

Твоя да будет со мной Сила

Когда мысль в безмолвии утонет
Когда воля себя потеряет
когда я имя свое позабуду

Твое да будет со мной Имя

Когда речам скончанье настанет
И язык глаголавший много
Закоснеет в бессловности гроба

Твое да будет со мною Слово

Когда все минет что мнилось
сновидцу наяву снилось
и срам небытия обнажится

пустоту мою исполни Тобою

Спробуйте увійти в цю повноту та безмовність, заглянути в
людину, яка їх почула. Чи не захочеться вам помолитися не тільки
з ним, не тільки за нього, а і йому самому?

Брешія, травень 2004 р.